

OROSZ TÖRTÉNELMI TÉVÉSorozatok

A múlt utóélete

HEGYI GYULA

A MÚLT ÉRTELMEZÉSE AZ OROSZOKAT IS MEGOSZTJA, DE ELFOGULATLANABBUL ÉS ÁRNYALTABBAN TUDJÁK FILMRE VINNI ELLENTMONDÁSOS TÖRTÉNELMI ALAKJAIKAT.

Az orosz propaganda tartalmáról és hatásosságáról megoszlanak a vélemények. Van azonban egy olyan szektora, amely mentes a direkt politikától, és igazi örömet szerezhet a filmbarátoknak. A YouTube csatornára sok száz orosz és szovjet filmet feltöltöttek ingyenes megtekintésre, ráadásul angol felirattal. A cári korszak némafilmjeitől az avantgárd remekműveken és a sztálini korszak betonnehéz klasszikusain át egészen a hruscsovi enyhülés és a mai, kommersz világ alkotásaiig. Több tucat tévésorozat is felkerült a YouTube-ra, ezek legtöbbször szintén készült angol nyelvű felirat, magam a pandémia hosszú otthoni estéin fedeztem fel őket. A sorozatok között vannak bűnügyi filmek, szerelmi melodrámák és nagy számban második világháborús történetek.

Külön kategóriát alkotnak azok a sorozatok, amelyek egy valós személy életén keresztül, többé-kevésbé a tör-

téneti hitelességre törekedve dolgozzák fel a huszadik század orosz történelmét. Számunkra talán a *Nesztor Mahno kilenc élete* című tizenkét részes sorozat témája a leginkább egzotikus. Mahno anarko-kommunista ukrán parasztleány volt, aki – mint oly sokan – a cári börtönökben lett tudatos forradalmár. Az orosz forradalmak és a polgárháború véres foratagában Ukrajna délkeleti részén, egy körülbelül kétfélmillió ember lakta területen négy éven át, 1917 és 1921 között tartotta fent a maga „anarchista köztársaságát”. Bár Mahno szívesen hivatkozott Marxra, célja lényegében a saját földjükön gazdálkodó kisparasztok önigazgató társadalma volt. A sorozatban van szerelmi szál, sok lövöldözés, lovas attrakció, de a politikai anarchizmus lényegét is sikerül bemutatnia. Egy jelenetben Mahno cellatársaival a kommunizmus marxi és anarchista értelmezésén vitatkozik, egy másikban magával Leninnel vív szellemi

„Nem szentekről és ördögökről szól”

(Nyikolaj Kaptan:
Nesztor Mahno
kilenc élete)

párbajt. Ezek a viták persze leegyszerűsített módon, de hitelesen dokumentált eseményekre épülnek. Ma különösen érdekes az ukránnak született, de ukránul nem beszélő Mahno viszonya saját szűkebb hazájához. Bár ő etnikai különbség nélkül az egész hatalmas birodalom népeit akarta – a maga hite szerint – felszabadítani, csak az ukrán területeken akadtak követői.

A címszerepet játszó Pavel Gyerejanko igazi sorozatszínész, bár nem a szó pejoratív értelmében. Más sorozatokban Nagy Katalin cárnő szerencsétlen sorsú férjét, illetve egy, a Gulágról önkéntesként a frontra kerülő köztörvényest is eljátszott, de színpadi sikerei is vannak. A produkció az igazi Mahnohoz való fizikai hasonlóságát is kihasználja, többször bevillantják az anarchista vezérről készült eredeti híradófelvételeket. Hiteles a történet lezárása is. Mahno, aki egyébként az „Anarchia mama szereti a fiait” című anarchista himnusz szerzője is, ugyanúgy Párizsban, keserű száműzetésben halt meg, mint gyűlölt öselleneségei, a fehér emigránsok. Rokonszenves az amúgy látványos kiállítású, fordulatossorozat (rendező Nyikolaj Kaptan) történelem-szemlélete is, amely meglehetősen idegen a mai magyarországi „emlékezetpolitikától”. A sorozat nem ideologizál, nem ítélkezik, nem szentekről és ördögökről szól. „Batyko Mahno” erényei és hibái éppúgy felvillannak benne, mint ahogy Lenin, Trockij és más bolsevik vezetők megjelenítése is mentes az elvakult propagandától. Az orosz polgárháború megidézésében sokan már a szovjet időkben is túlléptek a sematizmuson. A kétszer is megfilmesített *A negyvenegyedik*, Bulgakov *Fehér Gárdája* vagy a *Csendes Don* a fehéreket is hús-vér, esetenként rokonszenves emberként mutatja be. A fehérek és vörösök között a maguk igazért küzdő „zöldek” – nagyjából egyszerű parasztok – azonban mind a szovjet, mind a fehér emigráns köztudatban primitív banditaként jelentek meg. A *Mahno kilenc élete* ezt a tabut dönti le, azokról a parasztokról szól, akik nem akartak passzív elszenvetői lenni az urak és elvtársak polgárháborújának. A produkció másik tanulsága, hogy egy olyan, látszólag elvont témáról is készíthető sikeres tévésorozat, mint a politikai anarchizmus.

Tévésorozat készült a sztálini világ három különleges sorsú, de eddig filmre nem vitt szereplőjéről is. A *Zukov* az

ismert hadvezér, *A népek atyjának fia* a kisebbik Sztálin-fiú, a *Vlaszik* pedig Sztálin mindenható testőre élettörténetét dolgozza fel. De azt is mondhatnánk, hogy mindháromnak Sztálin a valódi főszereplője, hiszen a ő démoni személyisége hátrózza meg e három szereplő (és egész népek) sorsát. Egy népszerű, tízmilliókhoz eljutó tévés Sztálin-sorozatra Oroszországban azonban még nem érkezett el az idő, hiszen megítélése szélsőségesen ellentmondásos. Mahno, vagy akár Lenin esetében megkerülhető a végső „jó vagy rossz” kérdése. Sztálinnál azonban egyfelől borzalmas bűnei és másfelől a második világháború megnyerése olyan ellensúlyt képeznek, amely megítéléséről a mai Oroszországban aligha lehet konszenzust kialakítani.

Időrendben először a *Zsukov* készült el 2012-ben. A tizenkét részes sorozat 1945 májusában kezdődik, amikor a Szovjetunió és személyesen Zsukov marsall már megnyerte a második világháborút. Zsukov a felszabadított/megszállt németországi szovjet zóna vezetőjeként politikusi képességeit is bebizonyította. Sikeresen szervezte újjá az életet, saját jelszava az volt, „gyűlöld a náciakat, de tiszteld a német népet”. Az amúgy szintén éhező Szovjetunióból élelmiszert szállítottatott Németországba, és jó kapcsolatokat épített ki amerikai parancsnok-társával, Dwight Eisenhowerrel, aki

később amerikai elnök is lett. Mindez természetesen felkeltette Sztálin gyanakvását, hiszen Zsukovban potenciális kihívót látott. Zsukov barátai, tábornok társai közül többeket letartóztattak, megkínóztak, de a diktátor végül mégsem szánta el magát egy koncepció Szsukov-perre. A nagy hadvezér vidéki garnizonokba került parancsokként. Hruscsov hívására tért vissza a nagypolitikába, ő biztosította katonailag Berija letartóztatását, majd egy évtizeddel később Hruscsov leváltását is.

Az említett négy sorozat közül ez a leggyengébb. Alekszej Muradov rendezésében Zsukov egy minden gáncs nélküli, legendás hős, aki végigszenvedi az életét a politika és saját családja áskálódásai miatt. Szerencsére annál hitelesebb a világháború utáni szovjet mindennapok és a megtorló gépezet bemutatása, a kivételezett elitből a börtön kínzókamrába kerülő emberek sorsa, olyan mára elfelejtett figurák megjelenítése, mint Abakumov, Berija, Bugyonij és mások. A Sztálint alakító Anatolij Dzvajev megjelenésekor még a mai néző is átélheti azt a félelmet, amit a diktátor könyörtelensége és gyors hangulatváltozása váltott ki a környezetéből. Egyszerre félelmetes és zseniális az a jelenet, amelyben Sztálin macska-egér játékot játszik Abakumov államvédelmi miniszterrel egy sze-

„Felkeltette Sztálin gyanakvását”

(Alekszej Muradov: Zsukov)

rencsétlen asszony sorsával példálózva. Sztálin látszólag lebeszelné Abakumovot egy népszerű énekesnő, valódi nevén Ligyija Ruszlanova letartóztatásáról („maga fog helyette énekelni a színpadon?”), majd egy hirtelen fordulattal („végül is mindenki tud énekelni”) mégis kiadja a burkolt parancsot. Mint a művészetben oly sokszor, a negatív szereplők megjelenítése itt is hitelesebb, mint a piederestátra emelt főszereplőé. De a szovjet vezetés belső intrikáiról és az ötvenes-hatvanas évek orosz világáról többé-kevésbé hiteles képet kapunk.

A négy sorozat közül *A népek atyjának fia* című, ugyancsak 12 részes sorozatot kedveltem leginkább. A film főhőse Sztálin kisebbik fia, Vaszilij Sztálin. Vaszilij Hruscsovék 1953-ban bebörtönözték, ahonnan hét év után szabadult, és 1962-ben, mindössze negyvenegy éves korában, krónikus alkoholistaként meghalt. A poszt-sztálini propagandában iszákos, korrupt, agresszív figuraként jelent meg, aki apja védernyője alatt zsarnokoskodott a környezetével. Ez a sorozat egyértelműen rehabilitálja, de nem gáncstalan hősként, hanem diktátor apja áldozataként, egy jobb sorsra érdemes, tehetséges fiatalemberként. Anyja, az önálló gondolkodású, intelligens Nagyvezsda Allilujeva öngyilkossága után apja legin-

kább testőrére, Vlaszikra bízta a fiú nevelését. Saját szavai szerint annyira rettegett az apjától, hogy amikor a színe elé került, megszólalni is alig tudott. Anyja halálát, apjától való rettegetését kamaszkori vagánykodással próbálta ellensúlyozni, majd vadászpilóta lett belőle.

Szergej Ginzburg finom és érzékeny rendezésében Vaszilij az árvaság, a hatalmas és rettegett apa, a kiváltságok és a szigorú elvárások, a könnyű nők és az ital sokszoros csapdájából nem tud kikeveredni. Egyetlen kitörési lehetősége a háború lenne, de miután bátyja német fogságba kerül, apja eltiltja a veszélyes vadászpilóta kalandoktól. Így, mintegy mellel, felkarolja és világszínvonalra viszi a Szovjetunióban a jégghokit. Jellegzetes szovjet módon legfőbb „edzői” módszere a lakáskiutalás volt, amivel a legjobb játékosokat sikerült a légierő csapatába csábítani.

Egy ilyen sorozat sorsa már a címszereplő kiválasztásakor eldőlt. Vaszilijt a kiváló színpadi színészként is ismert, nagyon rokonszenves, a forgatáskor még huszonéves Gyela Meszhi jeleníti meg. Jó két évtizedet átélve mindig hiteles tud maradni, az a fajta férfi, aki sok rosszat elkövet életében, de mégis mentes marad az eredendő rosszakarattól, a gonoszságtól. Sztálint ebben a filmben is Anatolij Dzivajev alakítja. Jól érzékelteti, hogy Sztálin nemcsak rettegett diktátor, hanem híres manipulátor is volt, aki fia balhéin szeretett látványosan felháborodni, úgymond igazságot szolgáltatva a megsértett kismembereknek és

„Alkalmazkodott gazdájához”

(Alekszej Muradov: Vlaszik – Sztálin árnyéka)

felszarvazott férjeknek. A sorozat népszerűségének (az angol feliratos YouTube változatot is epizódokként öt-hét millióan nézték meg) nyilván belejátszik az, hogy a történelmi háttértől függetlenül is érzékenyen dolgozza fel a férfivá válás talán legproblémásabb részét, a domináns apához való viszonyt. Akit a téma jobban megérint és valamelyest ért oroszul, az ugyancsak a YouTube csatornán dokumentumfilmeket is találhat Vaszilij Sztálin életéről és utolsó, szomorú éveiről.

Vaszilij nevelője, pótapja a főszereplője a *Vlaszik* című, tizennégy részes sorozatnak. Nyikolaj Vlaszik a huszas években egy utcai merénylet során megmentette Sztálin életét, és ettől kezdve élete összefonódott a Sztálin-családdal. Tanúja volt Nagyezsda öngyilkosságának, és segített eltitkolni az asszony halálának valódi körülményeit a gyerekek előtt. Végtelen lojalitással szolgálta Sztálint, s amennyire egy nyers katonaember tehetne, nevelte elvadult gyermekeit. Összeharapott foggal, de elviselte szeretője és barátai eltűnését a sztálini légerekben, a mindenható szolgálat miatt lassan elvesztette minden emberi kapcsolatát, de akármennyire alkalmazkodott is gazdájához, 1952-ben a súlyosan paranoiás Sztálin őt is letartóztatta.

A sorozat két szempontból érdekes. Egyrészt közvetlen közlőként mutatja be Sztálin és a hatalmi elit mindennapjait. Ez a kör Nagyezsda Allilujeva öngyilkossága után egyre ridegebbé vált, mindenki rettegett a diktátortól, aki élete végére maga is rettegni kezdett a környezetétől.

Hiteles jelenetek érzékeltetik a híres és a történelmi visszaemlékezésekben felidézett sztálini ivászatok, „baráti” vacsorák rettegéssel teljes légkörét. Másrészt lélektanilag is figyelemre méltó, hogy a hosszú, összesen hat óránál hosszabb, népszerűnek szánt sorozat egyáltalán nem igyekszik rokonszenvesé tenni főhősét. Robert Musil regénycímével élve és Lavrentij Milovanov megformálásában Vlaszik egy „tulajdonságok nélküli ember”. Vérébeli katona, akinek élete csak a szolgálatról szól.

A sorozat egyik legértékesebb jelenetében a várható letartóztatása előtt, már bukott emberként lágerparancsnokká kinevezett Vlaszik találkozik egykori szeretőjével. A könnyűvérű kis színész nő egykor vesztére túl közel került egy koncepció per majdani fővadásztársához, s így belekerült a megtorlás pokoli gépezetébe. Másfél évtizeddel később kivert foggal, megcsúnyulva és jelentéktelen asszonyként találkozik a még tábornoki egyenruhás Vlaszikkal. De a lágerben talált magának egy társat, akivel szeretik és becsülik egymást. Már régen megbocsájtotta Vlaszikknak, hogy az nem mentette meg a börtöntől. Inkább szánja, mert látja rajta a magányt, és érzi a férfi közeli vesztét. Ebben a csodálatos jelenetben eltűnik a politika, az ideológia, és a maga orosz mélységével jelenik meg a bűn, a bűnhődés és a szánalom hármassága. Sokkoló az a jelenet is, amelyben az öreg Sztálin visszaemlékezik egykori áldozataira. Előveszi a kiváló újságíró, Radek titkos naplóját, amelynek átadásával Jezsov jelentette fel nála és küldte halálba Radeket, hogy aztán ő is elpusztuljon a következő perben. „Ha összefogtak volna ellenem ahelyett, hogy feljelentgetik egymást...” – medítál a múlttól a diktátor Vlaszikknak, akit aztán hamarosan szintén a börtönbe küld.

A mai Oroszországban az emlékezetpolitika bizonyos értelemben plurálisabb, mint Magyarországon. II. Miklós cár és Lenin, a fehérek és a vörösök kultusza megfér benne egymással. Képviselői ott ülnek a Dumában, és ha egymást gyűlölik is, Putyin rendszerét jobb híján elfogadják. Az egyetlen tabu az úgynevezett Nagy Honvédő Háború, amelynek kultuszát tilos kikezdeni. E sorozatok azért tudnak mentesek maradni a sematizmustól, mert egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoznak ezzel a tragikusan nehéz témával. •